

Urszula Topczewska

Aktualne kierunki i trendy w lingwistyce tekstu w Niemczech : (Zofia Bilut-Homplewicz, Waldemar Czachur, Marta Smykała, Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy)

Tekst i Dyskurs = Text und Diskurs 4, 204-208

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Urszula Topczewska: Aktualne kierunki i trendy w lingwistyce tekstu w Niemczech. ZOFIA BILUT-HOMPLEWICZ/ WALDEMAR CZACHUR/ MARTA SMYKAŁA (2009): *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT, 377 ss.

Tom *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy* jest pierwszą częścią projektu wydawniczego, mającego na celu zapoczątkowanie dialogu między przedstawicielami różnych filologii na temat przedmiotu i zakresu badań oraz przyszłości lingwistyki tekstu. Pomysłodawcy projektu i redaktorzy niniejszego tomu: prof. Z. Bilut-Homplewicz, dr W. Czachur i dr M. Smykała postanowili zainicjować ten dialog na poziomie lokalnym, promując recepcję niemieckiej lingwistyki tekstu w Polsce, widząc jednak także potrzebę rozszerzenia go na poziom „globalny”, w tym potrzebę, by również prace polskich tekstologów były dyskutowane za granicą (por. s. 12). Omawiana publikacja zawiera antologię tłumaczeń niemieckich rozpraw tekstologicznych, które – poza artykułem A. Storrer z „*Zeitschrift für germanistische Linguistik*” – ukazały się drukiem w pracach zbiorowych należących do kanonu niemieckojęzycznej literatury z tej dziedziny. Ich autorzy reprezentują różne kierunki badawcze: od podejść strukturalno-funkcjonalnych (K. Brinker, W. Heinemann, M. Heinemann) poprzez kognitywne (M. Scherner, B. Sandig, G. Antos), kulturoznawcze (U. Fix, A. Storrer), kontrastywne (K. Adamzik) aż po dyskursywne (E.M. Eckkrammer, I. Warnke). Są to lingwiści, których prace wywarły niezaprzeczalny wpływ nie tylko na rozwój niemieckojęzycznej lingwistyki tekstu, lecz zyskały również międzynarodowe uznanie. Można zatem przypuszczać, że w doborze artykułów ważne było nie tylko kryterium czasowe (rok 2000 jako cezura – por. s. 7), lecz że redakcja wybierała zarazem spośród artykułów “z najwyższej półki”.

Antologię otwiera artykuł Michaela Klemma *Punkt wyjścia: Czy każdy ma mieć swoje pojęcie tekstu? Różne definicje tekstu i ich porównanie* (s. 13-26). Artykuł ma charakter przeglądowy. Autor zestawiał imponującą ilość językoznawczych definicji tekstu, przyporządkowując je poszczególnym kierunkom

badań nad tekstem: od tradycji hermeneutycznej (tekst jako przedmiot interpretacji) poprzez podejścia strukturalistyczne (tekst jako jednostka mowy) po ujęcia pragmatyczno-dyskursywne (np. tekst jako jednostka tematyczna, jako narzędzie działania językowego, jako akt komunikacyjny) i kognitywne (np. tekst jako struktura wiedzy, jako środek konstytuowania wiedzy, jako konstrukcja kognitywna tworzona przez odbiorcę). Zestawienie zamykają definicje tekstu podane w słownikach lingwistycznych: *Lexikon der Sprachwissenschaft* H. Bußmann oraz *Metzler Lexikon Sprache*. M. Klemm nie podejmuje dyskusji z założeniami czy konsekwencjami teoretycznymi prezentowanych definicji, która ze zrozumiałych względów może być konstruktywna tylko na gruncie danego podejścia i w obrębie właściwej mu aksjologii. Autor sugeruje nawet bezzasadność poszukiwania ujednoczonego pojęcia tekstu, gdy wskazuje na wieloaspektowość tego terminu, o którego przydatności w badaniach językoznawczych decyduje fakt, iż jego zakres semantyczny zależy każdorazowo od przyjętej perspektywy badawczej (por. s. 14-15). Stanowisko autora można zatem sprowadzić do tezy, że tekst to z jednej strony termin techniczny, z drugiej – pojęcie otwarte, heterogeniczne, mające przede wszystkim heurystyczne zastosowanie.

Dwa kolejne artykuły prezentują metody analizy tekstów pisanych opracowane przez Klausa Brinkera. W *Analizie strukturalnej tekstu* (s. 27-48) Brinker, wychodząc od analitycznego rozróżnienia trzech płaszczyzn opisu tekstu (gramatycznej, tematycznej i komunikacyjno-pragmatycznej), postrzega analizę tekstu jako opis jego spójności na tych płaszczyznach, tj. między zdaniami, między jednostkami tematycznymi i między działaniami językowymi. Analizę na poziomie zdań, sprowadzoną w tym ujęciu do analizy koreferencji w tekście, autor uważa za niewystarczającą, aby uznać tekst za koherentny (por. s. 33). Ten etap analizy stanowi jednak “dobrą podstawę dla opisu struk-

tury tematycznej tekstu” (s. 34). Na poziomie tematycznym mamy do czynienia – podobnie jak w przypadku nawiązań referencyjnych – ze strukturą hierarchiczną: tematy częściowe powiązane są semantycznie z głównym tematem tekstu (por. s. 37-38). Opis struktury tekstu na poziomie pragmatycznym opiera się zwykle również na założeniu, że w tekście można wyróżnić elementarne illokucje, które tworzą “strukturę illokucyjną” (s. 40). K. Brinker nie podziela tego stanowiska: nie przypisuje zdaniom jako jednostkom tekstu charakteru działania, lecz tylko funkcje tekstowe; dopiero tekst jako całość jest według niego kompleksowym działaniem językowym (por. s. 41). Trzeba jednak zauważyć, że w pragmatyce lingwistycznej illokucji nie przypisuje się ani zdaniom, ani tekstom jako strukturom języka, gdyż określa się ją na podstawie intencji mówcy, które w sposób sensowny można rekonstruować tylko w odniesieniu do wypowiedzi językowych. Formalnie mogą być nimi zarówno zdania, jak i teksty¹, w tym zarówno ich typy (*utterance-type*), jak też ich konkretne realizacje (*utterance-token*)².

Analiza funkcjonalna tekstu to tytuł drugiego artykułu K. Brinkera. Zakładając, że tekst jako działanie językowe posiada swoją dominującą funkcję komunikacyjną, autor postrzega tę funkcję jako ostateczne uzasadnienie koherencji tekstu na poziomie gramatycznym i tematycznym. Funkcja tekstu może być sygnalizowana formalnie przez wskaźniki analogiczne do wskaźników illokucyjnych oraz przez “wskaźniki kontekstowe” (por. s. 56-63). Brinker postuluje również wprowadzenie pojęcia strategii tekstu, która może, ale nie musi korelować z intencją autora. Strategia ma umożliwić optymalną realizację funkcji tekstu na płaszczyźnie gramatycznej i tematycznej (por. s. 63). Podany przykładowy jej opis sprowadza się właściwie do opisu treści wyimplikowanych (w sensie Grice’owskim), z tą tylko różnicą, że intencję mówcy zastępuje tu formuła “w rozumieniu języka potocznego” (s. 65) – formuła skądinąd nie do zaakceptowania z kognitywistycznego punktu widzenia.

Artykuł Wolfganga Heinemanna *Rodzaj tekstu – wzorzec tekstu – typ tekstu* (s. 69-96) przedstawia najpierw w sposób syntetyczny założenia genologii lingwistycznej (*Textsortenlinguistik*) oraz główne kierunki jej rozwoju w Niemczech (gramatyczno-strukturalistyczny, tematyczny, pragmatyczny i funkcjonalny). Centralnym miejscem w wywodzie autora zajmuje określenie pojęcia “rodzaj tekstu” (*Textsorte*) poprzez odróżnienie go od pojęć pokrewnych, zwłaszcza od kognitywnej kategorii “wzorzec tekstu” (s. 83-89), i od nadrzędnej w stosunku do rodzaju kategorii “typ tekstu” (s. 89-91). Heinemann opowiada się za holistyczną koncepcją rodzaju tekstu i w związku z tym za wielopłaszczyznowym modelem klasyfikacji tekstów, w którym uwzględnia się następujące kryteria: formę zewnętrzną, strukturę wewnętrzną, konfigurację środków językowych, aspekty treściowo-tematyczne, warunki komunikacyjne oraz funkcję komunikacyjną (por. s. 79).

Typologia tekstów pisanych należących do komunikacji potocznej jest przedmiotem artykułu Margot Heinemann *Rodzaje tekstu w życiu codziennym* (s. 97-114). W komunikacji tego typu autorka wyróżnia interakcje półoficjalne, nieoficjalne i prywatne, zaś funkcjonujące w nich teksty pisane dzieli na tworzone i odbierane jako potoczne (teksty potoczne w węższym rozumieniu) oraz jedynie odbierane jako potoczne, a tworzone i przekazywane przez media i instytucje (teksty potoczne w szerszym rozumieniu). Kryterium sytuacyjne jest więc głównym kryterium w zaproponowanej tu klasyfikacji. Czynnikiem sytuacyjnym M. Heinemann uznaje też za decydujący przy określaniu dominującej funkcji tekstu potocznego, który z reguły jest wielofunkcyjny (np. lista zakupów może być zarówno tekstem informacyjnym, jak i dyrektywnym).

Klaus Brinker w artykule *Opis rodzaju tekstu na podstawie teorii działania – na przykładzie listu od szantażysty* (s. 115-131) przyjmuje funkcję tekstu jako podstawowe kryterium klasyfikacyjne (por. s. 119). Analogicznie do typologii illokucji Searle’a autor wyróżnia pięć głównych funkcji i pięć klas rodzajów tekstu: informujące, nakłaniające, zobowiązujące, kontaktowe i deklaratywne. Dodaje jednak, że

¹ Por. Warnke, s. 353 w omawianym tomie.

² Rozróżnienie za Levinsonem (2000).

wyodrębnianie rodzajów w obrębie poszczególnych klas winno dokonywać się w oparciu o kryterium kontekstowe (forma komunikacyjna, obszar działania) oraz cechy tematyczne (rodzaj tematu, wzorce tematyczne, forma rozwinięcia tematycznego). Opis listu od szantażysty jako rodzaju tekstu Brinker rozpoczyna od ustalenia kontekstu sytuacyjnego (prywatny obszar działania) i funkcji (obligatoryjnie dyrektywna i komisywna), następnie opisuje strukturę tematyczną (żądanie, groźbę sankcji za niewykonanie żądania i opis sposobu jego wykonania) i kończy analizą struktur językowych (znów pod kątem funkcjonalnym i tematycznym oraz stylistycznym). Trzeba przyznać, że w tak ujętym schemacie wielopoziomowego opisu rodzaju tekstu paradygmat działania językowego zyskuje operatywność metodologiczną, ale skutkiem ubocznym są reminiscencje strukturalistyczne w aparacie teoretycznym, np.: rodzaj tekstu to “typowe połączenia cech kontekstowych (sytuacyjnych), komunikacyjno-funkcjonalnych, tematycznych i językowych” (s. 118).

Trzy kolejne artykuły poświęcone są kognitywnym badaniom nad tekstem. Maximilian Scherner w artykule *Kognitywistyczne metody analizy tekstu* (s. 132-148) konfrontuje psycholingwistyczne modele rozumienia tekstu z modelami tekstologicznymi, które dążą do wyjaśnienia związków między językową strukturą tekstu a strukturami kognitywnymi powstającymi w procesie rozumienia. Opis tych ostatnich w ramach całościowego modelu tekstu czeka jeszcze na opracowanie (por. s. 139), ale w tym kierunku zmierzają koncepcje konstruowania sensu, które tekst materialny (dźwiękowy lub graficzny) uznają za reprezentację “tekstu w operacji” (a nie odwrotnie!), zaś użyte w tekście środki językowe za “instrukcje”, “impulsy” do tworzenia sensu, czy też “wyzwalacze” kognitywnej aktywności odbiorców (s. 141-142). Barbara Sandig w artykule *Tekst w ujęciu teorii prototypów* (s. 149-170) wykazuje natomiast, że kategorie takie jak kohezja, koherencja, intencjonalność, sytuacyjność czy temat to prototypowe, a nie definicyjne cechy tekstu. Autorka uważa, że mamy do czynienia z wieloma prototypami (wzorcami) tekstu, np. tekst informacyjny z dominującym tematem

czy tekst użytkowy z dominującą funkcją. Wreszcie Gerd Antos w artykule *Teksty jako formy konstituowania wiedzy* (s. 171-195) formułuje 12 tez dotyczących roli tekstów w kontekście kulturowej ewolucji wiedzy, a opiera je na następujących przesłankach: 1. Język pełni funkcję konstytuującą poznanie, a teksty jako produkt działań językowych formy konstituowania i organizacji wiedzy. 2. Tekstowe konstituowanie wiedzy dokonuje się przez przedstawianie i prezentację wiedzy, przez jej elaborację, różnicowanie i strukturyzację oraz przez jej kontrolę, krytykę i zmianę.

Artykuł *Aspekty intertekstualności* Ulli Fix (s. 196-210) prezentuje retoryczne, literaturoznawcze i lingwistyczne koncepcje intertekstualności, a także wybrane taksonomie tego zjawiska i przypisywane mu funkcje. Szczególną uwagę autorka zwraca na nowe pojęcia intertekstualności, wykształcone pod wpływem rozwoju technik cyfrowych: intermedialność, hipertekstualność, interaktywność, interdyskursywność.

Metodologię tekstologicznych badań kontrastywnych przybliża artykuł Kirsten Adamzik *Główne zagadnienia tekstologii kontrastywnej* (s. 211-258). W dotychczasowych badaniach autorka wyróżnia trzy orientacje: etnologiczną, genologiczną i pragmalingwistyczną. Proponuje poszerzyć je o badania intertekstualności rodzajów tekstu (w kontekście dyskusji o hipertekstach) umiejscowione w analizie dyskursu, ponieważ w komparatyście kulturowej “nie wystarczą wąsko pojmowane kategorie lingwistyczne” (s. 237).

Badania hipertekstów (tekstów elektronicznych, modularnie zorganizowanych dokumentów hipertekstowych i portali, czyli sieci hipertekstowych) w komunikacji naukowej są tematem artykułu Angelika Storrer *Koherencja w hipertekstach* (s. 259-278). Selektowność właściwa procesom odbioru hipertekstów wymaga zastosowania w nich specyficznych środków budowania koherencji, do których autorka zalicza: wizualizację struktury hipertekstu (*web views*, *site maps*), globalne środki kontekstualizacji (tytuły, słowa kluczowe) i lokalne środki kontekstualizacji (odnośniki). Te ostatnie mogą być opracowywane w oparciu o model analizy tematycznej van Dijka/Knitscha (1983).

Problematyką medialności tekstów zajmuje się Gerd Antos w artykule *“Teksty ukazują wiedzę!” O prymacie medialności w pełnym napięciu obszarze pomiędzy światami tekstów i (między)kulturowymi konstrukcjami rzeczy wistości* (s. 279-290). Specyfikę medialności tekstów autor utożsamia z piśmiennością. Jego teza, że teksty pisane są dominującym medium w asynchronicznej komunikacji językowej (s. 282-283), jest uzasadniona, gdyż w komunikacji na odległość także teksty mówione są zapisywane analogowo lub cyfrowo. Antosowi jednak nie chodzi o techniczny, lecz o kognitywny aspekt piśmienności – o to, że “teksty ukazują wiedzę, ponieważ czynią język postrzegalnym wizualnie” (s. 284). Ich wizualna “przyswajalność” ułatwia zaliczenie ich do “dzieł kultury”, a tym samym uznanie wiedzy za fakt społeczny (por. s. 285-286).

Teksty jako zjawiska kulturowe są przedmiotem zainteresowania Ulli Fix w artykule *Czym jest kulturowe rozumienie tekstów? Systematyzowanie i kategoryzowanie w procesie rozumienia tekstów jako zjawisk kulturowych* (s. 291-315). Autorka przypisuje tekstom status nie tylko artefaktów, lecz także “instrumentów kultury” wykorzystywanych do systematyzowania i kategoryzowania świata. Rozumie przy tym przez systematyzowanie “umiejętność rozpoznania przynależności danego rodzaju tekstu do tła kulturowego i tradycji” (s. 304), zaś przez kategoryzowanie “tworzenie relacji *type-token*” (tamże), czyli zastosowanie w interpretacji konkretnego tekstu wiedzy o rodzajach tekstu, w tym wiedzy o normach komunikacji, *frame’ach*, systemach wartości itp.

Trzy ostatnie artykuły dokumentują interdyscyplinarne podejście do badań nad tekstem, inspirowane głównie przez orientację analityczno-dyskursywną. W artykule *Czy potrzebujemy nowego pojęcia tekstu?* (s. 316-342) Eva Martha Eckkrammer uważa, że “skoro tekst w gruncie rzeczy uchwytany jest tylko w ramach dyskursu, dyskurs jako punkt odniesienia będzie w przyszłości w coraz większym stopniu wpływać na paradygmaty analizy” (s. 334). Autorka nie sądzi jednak, by w związku z tym zmieniło się samo pojęcie tekstu. Komunikacyjno-integracyjne rozumienie tego pojęcia

(np. w ujęciu Vatera 1992) może być nadal z powodzeniem stosowane zarówno do tradycyjnych tekstów linearnych (zamkniętych), jak i nowych form tekstów otwartych: hipertekstów i innych jednostek transtekstualnych (por. s. 338). Podobnego zdania jest Ingo Warnke, który w artykule *Żegnaj tekście – witaj dyskursie? O sensie i celu poststrukturalistycznego uwolnienia pojęcia tekstu* (s. 43-360) wykazuje, że dyskursywność (osadzenie tekstu w dyskursie) jest definicyjną cechą tekstów. Mimo że tekst jawi się w tej perspektywie jako subkategoria dyskursu, nadal pozostaje tekstem (por. s. 356-357). Zastrzeżenia co do radykalnej zmiany paradygmatu w lingwistyce tekstu wysuwa natomiast Wolfgang Heinemann w artykule *Lingwistyka tekstu kontra lingwistyka dyskursu* (s. 361-374). Uważa, że dyskurs jest dziś wprawdzie obligatoryjnym punktem odniesienia w analizie tekstu, nie może być jednak punktem wyjścia ani celem opisu tekstów, które “jako materialne korelaty intencji nadawcy” pozostają podstawowymi jednostkami komunikacji językowej (s. 373).

Tom zamykają noty o autorach poszczególnych artykułów, w których zostały podane informacje o afiliacji i zainteresowaniach badawczych oraz dane bibliograficzne najważniejszych publikacji każdego z autorów.

Redaktorom temu udało się zrealizować wspomniany we *Wstępie* cel, by zamieścić w antologii artykuły reprezentatywne dla niemieckiej lingwistyki tekstu. Docenić należy również fakt, że udało im się zestawić je w takiej kolejności, by stanowiły zwartą, tematycznie uporządkowaną i przejrzystą całość. Przemysłana progresja tematyczna stanowi istotną pomoc dla czytelnika, zwłaszcza jeśli dopiero wdraża się on w teorie językoznawcze.

Kolejnym atutem publikacji jest obszerna literatura kończąca każdy z artykułów. W danych bibliograficznych pojawia się szereg autorów, którzy nie zostali uwzględnieni w niniejszej antologii, a wywarli znaczący wpływ na kształtowanie się niemieckiej tekstologii (np. R. Harweg, P. Hartmann, R.-A. de Beaugrande/W.U. Dressler, K. Ehlich czy H. Vater). Wpływ ten dokumentują jednak zamieszczone w tomie artykuły, których przeglądowy w większości

wypadków charakter inspiruje zarazem do samodzielnej eksploracji danego obszaru badań lingwistycznych.

Na uwagę zasługuje również staranność edytorska, z jaką publikacja została wydana. Tom jest poręczny, układ tekstu przejrzysty, a tzw. literówki (np. Warduska zamiast Wandruszka na s. 101, Balstaedt zamiast Ballstaedt na s. 134) należą do zupełnie sporadycznych wyjątków. Z istotniejszych przeoczeń można wskazać tylko brak danych bibliograficznych cytowanej przez G. Antosa (s. 285) pozycji Fleck (1983) w załączonej do artykułu literaturze.

Z uznaniem należy podkreślić, że redaktorzy zadbali o spójność terminologiczną tłumaczonych artykułów. Można wprawdzie zas-tanawiać się nad trafnością niektórych wybo-rów translatorskich, ale publikacji nie można odmówić konsekwencji w stosowaniu terminów technicznych. Sami redaktorzy do "najbardziej spektakularnych przykładów" (s. 8) swoich decyzji zaliczają m.in. tłumaczenie terminów *Textproduzieren* i *Produzent* jako *wytwarzanie tekstu* i *wytwórca*. Decyzja jest kontrowersyjna nie tylko ze względów terminologicznych. *Wytwarzanie* pojawia się po raz pierwszy w mikrokontekście "... w związku z procesem wytwarzania (intencja autorska) a odbioru" (s. 14), gdzie akurat odwołanie się do intencji autorskiej wskazywałoby raczej na proces tworzenia, a nie wytwarzania (reprodukcowania?) tekstu. Ponadto jeśli uzna się *produkcowanie* i *producenta* za określenia zbyt techniczne i niepożądane w polskiej terminologii, to z tych samych względów należałoby też zrezygnować z terminu *koncept* w znaczeniu pojęcie ogólne (np. s. 80, 135, 235) czy rama poznawcza/struktura wiedzy (np. s. 137, 334). Wątpliwości natury stylistycznej budzi też wyrażenie "krytyczne pytania" (s. 35, 41) użyte w sensie *krytyczne uwagi*.

Ponieważ publikacja została pomyślana jako prezentacja prac dokumentujących aktualne kierunki i trendy w lingwistyce tekstu (por. s. 7), cenne byłoby zamieszczenie w niej odpowied-

nich adnotacji, w przypadku gdy autor artykułu powołuje się na źródło, które ma już nowsze, poprawione lub uzupełnione wydanie. Jeśli np. artykuł M. Klemma z 2000 r. przytacza wyjaśnienie pojęcia tekstu za Bußmann 1990² (s. 21-22), warto poinformować polskiego czytelnika, że najnowsze wydanie słownika (Bußmann 2008⁴) definiuje tekstualność już nie z perspektywy strukturalno-komunikacyjnej, lecz kognitywno-komunikacyjnej: teksty są tu postrzegane nie jako autonomiczne struktury działania językowego, którym można przypisać względnie stałe, zależne od intencji autora i sytuacji komunikacyjnej znaczenie, lecz jako konstrukty tworzone przez odbiorcę, których znaczenie zwykle nie pokrywa się ze znaczeniem nadawcy i z natury swej jest zmienne (por. Bußmann 2008⁴: 719-720).

Powyższa uwaga ma jednak znaczenie drugorzędne i nie dotyczy zasadniczej wartości recenzowanej publikacji, która jest pierwszym w Polsce tego typu kompendium wiedzy o niemieckiej lingwistyce tekstu. Antologia przekazuje jak najbardziej kompletny obraz tendencji rozwojowych tej dyscypliny w Niemczech i z pewnością znajdzie szerokie zastosowanie jako podręcznik akademicki.

Literatura:

- Baumann, Hadumot (2008⁴): *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart.
- van Dijk, Teun A./ Knitsch, Walter (1983): *Strategies of discourse comprehension*. New York.
- Fleck, Ludwik (1983): *Erfahrung und Tatsache. Gesammelte Aufsätze*. Frankfurt am Main.
- Grice, Paul H. (1975): *Logic and Conversation*. W: Cole, Peter/ Morgan, Jerry L. (eds.): *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York, s. 41-58.
- Levinson Stephen C. (2000): *Presumptive Meanings*. Cambridge/Mass.
- Vater, Heinz (1992): *Einführung in die Textlinguistik*. Stuttgart.